

regarding the relationship between acculturation and ethnic identity. The purpose of this research is to explore and explain the determinative role of ethnic and national identities to the acculturation process of the Ukrainian and Russian people from immigrant backgrounds in Germany and hence the intercultural interaction.

Results indicated that immigrants who have more identified themselves with dominant society have expressed the strong preference to integration strategies. The immigrants that had a high degree of ethnic identification have expressed the low preference to the integration as well to marginalization and assimilation. In its turn, the powerful feeling of belonging to an ethnic group and attitude towards the group promotes immigrants segregation choice.

The results suggest that immigrants' assimilation is possible when they have strong positive attitudes towards other groups manifested in their willingness to have intergroup contact, and by having favorable behavioral intentions towards the out-group and tolerance towards out-group differences. In German sample result shows that the same attitudes toward the out-group predict integration as the acculturation expectation for immigrants.

The article emphasizes the role that group identity play in the interaction between minority and majority cultural groups. The understanding of the relationships between social identification and acculturation strategies can help society develop and apply adequate acculturation programs.

Key words: ethnic and national identity, acculturation strategies, intercultural interaction, integration, segregation, marginalization and assimilation.

Отримано: 12.01.2014 р.

УДК 159.923.2

Л.М. Співак

Вікова динаміка національної саморефлексії особистості в юності

Л.М.Співак. Вікова динаміка національної саморефлексії особистості в юності. У статті проаналізовано основні особливості сучасного стану проблеми розвитку національної самосвідомості особистості юнацького віку та визначено найбільш перспективні напрями її подальшої розробки. Доведено, що значущою умовою конструктивного вивчення окресленої проблеми є дослідження такого психологічного механізму розвитку національної самосвідомості особистості періоду

юності як національна саморефлексія. Запропоновано й обґрунтовано опитувальник для вивчення національної саморефлексії особистості юнацького віку. Презентовано нові експериментальні та емпіричні матеріали, які розкривають вікову динаміку національної саморефлексії особистості в юності.

Ключові слова: національна самосвідомість особистості, національна саморефлексія, національна самоідентифікація, мова, національні традиції, територія проживання, нація, юнацький вік.

Л.Н. Сливак. Возрастная динамика национальной саморефлексии личности в юности. В статье проанализированы основные особенности современного состояния проблемы развития национального самосознания личности юношеского возраста и определены наиболее перспективные направления ее дальнейшей разработки. Доказано, что значимым условием конструктивного изучения очерченной проблемы является исследование такого психологического механизма развития национального самосознания личности периода юности, как национальная саморефлексия. Предложен и обоснован вопросник для исследования национальной саморефлексии личности юношеского возраста. Представлены новые экспериментальные и эмпирические материалы, раскрывающие возрастную динамику национальной саморефлексии личности в юности.

Ключевые слова: национальное самосознание личности, национальная саморефлексия, национальная самоидентификация, язык, национальные традиции, территория проживания, нация, юношеский возраст.

Постановка проблеми. Розбудова української держави в сучасних умовах поступової інтеграції до світового соціокультурного простору актуалізує проблему розвитку національної самосвідомості її громадян. Важливою складовою системи національного виховання громадянина України є Концепція національно-патріотичного виховання молоді та Концепція національного виховання студентської молоді, в яких стрижневими завданнями є: формування національної самоідентичності й національної свідомості, виховання любові до рідної землі, поваги до історії, мови, культури і традицій нації, потреби у збереженні національних цінностей. З метою розв'язання окреслених завдань важливо вивчати у просторі вітчизняної вікової психології питання щодо психологічних механізмів розвитку національної самосвідомості особистості в юності, які зумовлюють зміну рівнів цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасних досліджень з проблеми психологічних механізмів розвитку національної самосвідомості особистості, що проводилися вітчиз-

няними науковцями у межах вікової та педагогічної психології, засвідчив, що предметом спеціального вивчення були лише її окремі аспекти. А саме — розвиток національної рефлексії учнів початкових класів у процесі навчальної діяльності (М.А. Шугай [4]) і роль національної ідентифікації у становленні «Я-образу» індивіда 14–20 років (О.В. Шевченко [3]). Однак, поза увагою вітчизняних учених залишилася проблема вікової динаміки національної саморефлексії особистості в юності, вирішення якої стало метою нашого науково-практичного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі ретельного аналізування низки наукових досліджень і публікацій у галузі психології [2] було визначено сутність національної саморефлексії як психологічного механізму розвитку національної самосвідомості. Так, національна самосвідомість є процесом осмислення особистістю себе як представника конкретної нації, оцінювання себе як носія її певних суб'єктивних (національна свідомість, національний характер) і об'єктивних (мова, культура, територія проживання, держава з певним політичним самоврядуванням і рівнем економічного розвитку) ознак. З огляду на специфіку такого виду самосвідомості як національна, ми презентували сутність національної саморефлексії у тісному зв'язку з наступними важливими психологічними механізмами розвитку національної свідомості та самосвідомості особистості: національна рефлексія, національна ідентифікація та національна самоідентифікація.

Національна рефлексія є механізмом розвитку національної свідомості особистості, тоді як національна саморефлексія слугує механізмом розвитку національної самосвідомості юнацтва. Національну рефлексію ми трактуємо як процес розмірковувань юнака про національні ознаки значущого іншого представника своєї нації, що становлять для нього цінність і виявляються у його поведінці. Проявами і нормами поведінки такого значущого іншого, які водночас є свідченням розвинутої національної самосвідомості, виступають: володіння мовою нації; демонстрування поваги до національних символів; національна гідність, національна самоповага, національні почуття; шанобливе ставлення до історичного минулого конкретної нації, збереження її історичних і культурних пам'яток; дотримання національних традицій.

За допомогою механізму національної рефлексії юнак пізнає і осмислює зазначені ознаки та їх прояви. Засобами механізму національної ідентифікації він розпочинає ототожнювати себе

з описаним вище значущим іншим представником власної нації, усвідомлюючи таким чином і власну належність до певної національної спільності. Особистість також «приміряє» до себе певні характеристики значущого іншого представника власної нації; намагається зрозуміти мотиви його поведінки, що трансформувалися у самоцінності цього представника; дотримується й окремих норм його поведінки. У результаті цієї складної взаємодії конкретні ціннісні якості значущого іншого як представника конкретної нації поступово перетворюються у ціннісні самохарактеристики юнака. Інакше кажучи, молода людина уподібнюється до значущого іншого представника певної нації, привласнюючи його національні характеристики (національна самоідентифікація); пізнаючи, аналізуючи та усвідомлюючи такі характеристики у змісті власного «Я» (національна само-рефлексія).

З метою емпіричного вивчення вікової динаміки національної саморефлексії особистості періоду юності використовувався певною мірою модифікований нами варіант етнопсихологічного опитувальника [1, с. 200–203]. У модифікованому опитувальникові частину запитань було змінено так, щоб вони стосувалися маркерів нації й сприяли визначенню рівня розвитку національної саморефлексії юнацтва. Тим самим забезпечувалася змістова валідність модифікованого варіанта опитувальника. Також модифікований опитувальник перевірявся на надійність, що визначался за стійкістю результатів, які було отримано після повторного тестування респондентів.

Нижче наведено текст модифікованого опитувальника.

Опитувальник

1. Вкажіть, яку мову Ви вважаєте рідною? Поясніть, будь ласка, чому.

2. Чи задумувалися Ви раніше над першим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

3. Якою мовою (чи мовами) Ви спілкуєтеся у сімейному, родинному колі?

4. Якою мовою (чи мовами) Ви спілкуєтеся з друзями, ровесниками?

5. Чи важливо для Вас проживати на території своєї нації, на рідній землі? Поясніть, будь ласка, свою відповідь.

6. Чи замислювалися Ви раніше над п'ятим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

7. Чи важливо для Вас дотримуватися певних традицій і звичаїв своєї нації? Поясніть, будь ласка, свою відповідь. Якщо так, то вкажіть, яких саме і як це відбувається?

8. Чи задумувалися Ви раніше над сьомим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

9. Прочитайте, будь ласка, уважно вказані нижче ознаки та визначте, якою мірою кожна з них зближає Вас з іншими представниками Вашої нації. Для цього використайте шкалу, що містить цифри 1,2,3,4,5,6,7: найбільшою мірою – 1, дещо меншою – 2 і т. д., а найменшою мірою – 7. Кожну ознаку позначте лише однією цифрою.

- _____ історичне минуле нації;
- _____ національна територія;
- _____ національні звичаї, традиції;
- _____ національна культура, література, мистецтво;
- _____ мова;
- _____ релігія;
- _____ національний характер.

10. Чи задумувалися Ви раніше над дев'ятим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

11. Визначте, будь ласка, якою мірою відрізняються представники Вашої нації від представників інших націй за ознаками, що перераховані нижче? Для цього використайте шкалу, що містить цифри 1,2,3,4,5,6,7: найбільшою мірою – 1, дещо меншою – 2 і т. д., а найменшою мірою – 7. Кожну ознаку позначте лише однією цифрою.

- _____ історія нації;
- _____ національна територія;
- _____ національні звичаї, традиції;
- _____ національна культура, література, мистецтво;
- _____ мова;
- _____ релігія;
- _____ національний характер.

12. Чи задумувалися Ви раніше над одинадцятим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

13. Вкажіть, будь ласка, представником якої нації Ви себе вважаєте? Поясніть, будь ласка, чому. Для цього позначте знаком «+» один з варіантів відповідей, що запропоновані нижче, або напишіть свій варіант.

за національністю батька;
за національністю матері;
за національністю обох батьків;
через рідну мову;
тому що всі близькі мені люди – представники цієї нації;
тому що так записано у моєму паспорті;
тому що народився і живу серед людей своєї нації;
інша відповідь.

14. Чи задумувалися Ви раніше над тринадцятим питанням? Підкресліть одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

15. Визначте, будь ласка, як часто Ви відчуваєте «спорідненість» з указаними нижче групами людей, тобто, про кого Ви могли б сказати: «Це – ми»? Зазначте для кожної групи один з варіантів відповіді:

«часто», «іноді», «практично ніколи», «важко відповісти»
з друзями
з ровесниками, представниками Вашого покоління
зі студентами Вашої групи, університету
з людьми, які живуть у Вашому рідному місті (селі)
з рідними і близькими
з представниками Вашої нації
з усіма людьми на планеті.

16. Визначте, за яких умов Ви найбільшою мірою відчуваєтеся представником своєї нації? Позначте знаком «+» від однієї до декількох ситуацій.

з-поміж представників інших націй;
серед представників своєї нації;
під час національних свят;
коли чую рідну мову;
у сімейному, родинному колі;
в усіх ситуаціях.

17. Чи задумувалися Ви раніше над шістнадцятим питанням? Підкресліть, будь ласка, одну з відповідей:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

Опитувальник містить 17 питань, які стосуються наступних показників національної саморефлексії: рідної мови (1-4 питання), проживання на території своєї нації (5-6 питання), дотримання національних традицій (7-8 питання), ієрархії національних самоідентифікативів (9-10 питання), ієрархії ідентифікативів своєї нації (11-12 питання), чинників національної самоідентифікації (13-14 питання), умов національного самоусвідомлення

(15-17 питання). Рівні національної саморефлексії визначалися згідно з відповідями респондентів на питання 2, 6, 8, 10, 12, 14 і 17: «так, часто» – високий; «так, але рідко» – середній; «ні, жодного разу» – низький.

Емпіричну базу дослідження склали результати презентованого вище опитувальника для вивчення національної саморефлексії, що були отримані засобом психологічного діагностування студентів денної та заочної форм навчання вишів м. Києва, м. Луганська, м. Рівне, м. Кам'янця-Подільського і м. Бердянська. До вибірки ввійшли 1303 особи віком 17-22 рр., зокрема: 263 – 17-18 рр., 261 – 18-19 рр., 259 – 19-20 рр., 262 – 20-21 рр. і 258 – 21-22 рр. За національністю усі респонденти є українцями.

Для унаочнення одержані кількісні дані щодо вікової динаміки, показників і рівнів національної саморефлексії юнацтва подано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні дані вікової динаміки національної саморефлексії особистості в юності (у %), n=1303

рівні	Вік і кількість респондентів	показники						
		рідна мова	проживання на території нації	дотримання традицій нації	ієрархія національних самоідентифікатів	ієрархія ідентифікатів нації	чинник національної самоідентифікації	умова національного самоусвідомлення
високий	від 17 до 18 р., n=263	24,3	36,5	27	4,95	4,95	17,11	4,95
	від 18 до 19 р., n=261	25,29	32,18	18,01	6,13	8,43	15,7	9,58
	від 19 до 20 р., n=259	27,8	32,82	25,87	9,27	7,34	17,76	10,81
	від 20 до 21 р., n=262	31,3	31,3	17,94	6,87	4,96	10,3	8,4
	від 21 до 22 р., n=258	41,47	42,25	27,52	13,18	7,75	13,57	11,24
середній	від 17 до 18 р., n=263	53,6	43,73	43,73	53,6	43,73	39,16	48,67
	від 18 до 19 р., n=261	53,64	49,04	51,34	44,06	41	41	44,83
	від 19 до 20 р., n=259	51,35	45,56	46,33	39,38	30,5	45,17	37,84
	від 20 до 21 р., n=262	50,76	50,76	58,02	41,6	37,02	40,46	40,84
	від 21 до 22 р., n=258	47,29	40,7	53,49	50,77	49,23	52,71	51,55

НИЗЬКИЙ	від 17 до 18 р., n=263	22,1	19,77	29,27	41,45	51,32	43,73	46,38
	від 18 до 19 р., n=261	21,07	18,78	30,65	49,81	50,57	43,3	45,59
	від 19 до 20 р., n=259	20,85	21,62	27,8	51,35	62,16	37,07	51,35
	від 20 до 21 р., n=262	17,94	17,94	24,04	51,53	58,02	49,24	50,76
	від 21 до 22 р., n=258	11,24	17,05	18,99	36,05	43,02	33,72	37,21

Як видно з табл. 1, у цілому, найбільша кількість юнаків часто (високий рівень) чи не дуже (середній рівень) розмірковували щодо таких показників: рідна мова, проживання на території своєї нації та дотримання національних традицій, що засвідчує їх значущість для особистості в юності. Водночас більшість досліджуваних рідко (середній рівень) чи жодного разу (низький рівень) не замислювалися щодо ієрархії національних самоідентифікатів, ієрархії ідентифікатів своєї нації, чинників національної самоідентифікації та умов національного самоусвідомлення.

Виявлено й наступну вікову динаміку національної саморефлексії. За показником «рідна мова» від першого до останнього вікового проміжку майже вдвічі збільшується кількість респондентів з високим (17-18 рр. – 24,3 %, 18-19 рр. – 25,29 %, 19-20 рр. – 27,8 %, 20-21 рр. – 31,3 %, 21-22 рр. – 41,47 %) і низьким рівнями (17-18 рр. – 22,1 %, 18-19 рр. – 21,07 %, 19-20 рр. – 20,85 %, 20-21 рр. – 17,94 %, 21-22 рр. – 11,24 %) та незначною мірою зменшується з середнім рівнем (17-18 рр. – 53,6 %, 18-19 рр. – 53,64 %, 19-20 рр. – 51,35 %, 20-21 рр. – 50,76 %, 21-22 рр. – 47,29 %).

За показником «проживання на території нації» високим рівнем саморефлексії вирізняються дещо більша кількість юнаків 21-22 рр. (42,25 %) і 17-18 рр. (36,5 %), порівняно з іншими віковими проміжками (18-19 рр. – 32,18 %, 19-20 рр. – 32,82 %, 20-21 рр. – 31,3 %). Значна частина респондентів мають середній рівень саморефлексії за цим показником – 50,76 % 20-21 рр., 49,04 % 18-19 рр., 45,56 % 19-20 рр., 43,73 % 17-18 рр. і 40,7 % 21-22 рр. Відповідно, найменша кількість досліджуваних жодного разу не задумувалися над тим, чи важливо для них проживати на території своєї нації, що засвідчує низький рівень саморефлексії за таким показником (17-18 рр. – 19,77 %, 18-19 рр. – 18,78 %, 19-20 рр. – 21,62 %, 20-21 рр. – 17,94 %, 21-22 рр. – 17,05 %). Окрім цього, встановлено, що для майже половини усіх респондентів важливо проживати на національній території.

Констатовано, що з віком дещо збільшується кількість молодих людей із високим і середнім та незначною мірою зменшується з низьким рівнем саморефлексії за показником «дотримання традицій нації». Зокрема високий рівень зафіксовано у найменшій частині респондентів з усіх вікових проміжків, зокрема – майже четвертої 21-22 рр. (27,52 %), 17-18 рр. (27 %) та 19-20 рр. (25,8 %), а також приблизно п'ятої 18-19 рр. (18,01 %) і 20-21 рр. (17,94 %). Найбільша кількість юнаків, майже половина з усіх вікових діапазонів, не так часто міркували щодо дотримання національних традицій (17-18 рр. – 43,73 %, 18-19 рр. – 51,34 %, 19-20 рр. – 46,33 %, 20-21 рр. – 58,02 %, 21-22 рр. – 53,49 %). Низький рівень саморефлексії за цим показником виявлено у 29,27 % осіб 17-18 рр., 30,65 % 18-19 рр., 27,8 % 19-20 рр., 24,04 % 20-21 рр., 18,99 % 21-22 рр.

Спостерігаючи за віковою динамікою показників «ієрархія національних самоідентифікатів» та «ієрархія ідентифікатів нації», відзначимо, що від першого до останнього досліджуваного вікового діапазону відповідно майже втричі та вдвічі збільшується кількість молодих людей, які часто замислювалися над зазначеними показниками; несуттєво змінюється, однак є достатньо великою, кількість респондентів, які нечасто або жодного разу не рефлексували щодо цих показників.

За показником «чинник національної самоідентичності» помічено іншу динаміку: з віком дещо зменшується кількість юнаків, що часто замислюються над цим показником і незначною мірою змінюється, у бік зменшення до 21-22 рр., кількість молодих людей, які рефлексують щодо нього нечасто чи жодного разу. З'ясовано, що більшість респондентів вважають себе українцями за національністю одного чи обох батьків.

Вікова динаміка саморефлексії за показником «умова національного самоусвідомлення» є наступною: з віком майже втричі зростає кількість молоді, що часто замислюються над таким показником, і дещо змінюється кількість респондентів, які рефлексують щодо нього рідко чи жодного разу.

Висновки і перспективи дослідження. Одержані емпіричні результати дозволили резюмувати, що найбільша кількість юнаків 17-22 рр. вирізняються високим і середнім рівнями саморефлексії за показниками «рідна мова», «проживання на території своєї нації» й «дотримання національних традицій», що засвідчує їх значущість для особистості в юності. У значній кількості молодих людей виявлено середній і низький рівні саморефлексії за показниками ієрархії національних самоідентифікатів, ієрар-

хії ідентифікаторів своєї нації, чинників національної самоідентифікації й умов національного самоусвідомлення, що засвідчує їх незначну цінність. Констатовано, що в юності вікова динаміка національної саморефлексії особистості за зазначеними показниками є різною. Наступними перспективними напрямками досліджуваної проблеми є вікова динаміка національної самоідентифікації та відокремлення особистості періоду юності.

Список використаних джерел

1. Соколова В.Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / В.Ф. Соколова. – К., 2009. – 203 с.
2. Співак Л.М. Психологічні механізми розвитку національної самосвідомості особистості в юності / Л.М. Співак // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – Чернігів: ЧНПУ, 2012. – Т. 1. Вип. 103. – С. 138–142.
3. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.В. Шевченко. – К., 2005. – 213 с.
4. Шугай М.А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / М.А. Шугай. – Острого, 2002. – 245 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Sokolova V.F. Psychologichni osoblyvosti rozvytku nacional'noi' samosvidomosti students'koi' molodi zasobamy ukrai'ns'koi' literatury: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / V.F. Sokolova. – K., 2009. – 203 s.
2. Spivak L.M. Psychologichni mehanizmy rozvytku nacional'noi' samosvidomosti osobystosti v junosti / L.M. Spivak // Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu. Serija: Psychologichni nauky. – Chernigiv: ChNPU, 2012. – T. 1. Vyp. 103. – S. 138–142.
3. Shevchenko O.V. Nacional'na identyfikacija u stanovlenni Ja-obrazu osobystosti: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / O.V. Shevchenko. – K., 2005. – 213 s.
4. Shugaj M.A. Psychologichnyj analiz rozvytku nacional'noi' refleksii' v procesi navchal'noi' dijal'nosti molodshyh shkoljariv: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.07 / M.A. Shugaj. – Ostrog, 2002. – 245 s.

L.M. Spivak. The Age Dynamics of the Young Person's National Self-reflection. This paper analyzes the main features of the current state of the problem of national self-consciousness of personality of youth age and identified the most promising directions of its further development. It is proved that the condition of significant structural study of the outlined problem is a study of the psychological mechanism of youth's national self-consciousness development as a national self-reflection. The questionnaire for the study of youth's national self-reflection is proposed and proved. New experimental and empirical materials are presented that reveal the age dynamics of young person's national self-reflection.

Most youths of 17-22 years include high and medium levels of the indicator of national self-reflection on native language, residence in the nation and respect for national traditions, confirming the importance of these parameters for young persons. A significant number of respondents identified medium and low levels of indicators of national self-reflection on the hierarchy national self-identifications the hierarchy identifications the nation, factors of national identity and national identity conditions, that they are insignificant. The age dynamics of young person's national self-reflection under these parameters are different.

Key words: person's national self-consciousness, national self-reflection, national self-identification, language, national tradition, territory of residence, nation, youth age.

Отримано: 17.01.2014 р.

УДК 159.923.2:130.122

С.О. Ставицька

Соціально-психологічні особливості реалізації потреби в саморозвитку, самооцінки життєвих цілей та самоствавлення як компонентів розвитку самосвідомості в юнацькому віці

С.О. Ставицька. Соціально-психологічні особливості реалізації потреби в саморозвитку, самооцінки життєвих цілей та самоствавлення як компонентів розвитку самосвідомості в юнацькому віці. Особливості та рівні розвитку самосвідомості в юнацькому віці визначаються внутрішніми характеристиками особистості, зокрема такими як потреба в саморозвитку, усвідомлення спрямованості на саморозвиток, самооцінка якостей, що сприяють саморозвитку, та готовність до саморозвитку. Здійснено